शिक्षण आणि मानवी हक्क

(काल, आज, आणि उद्या)

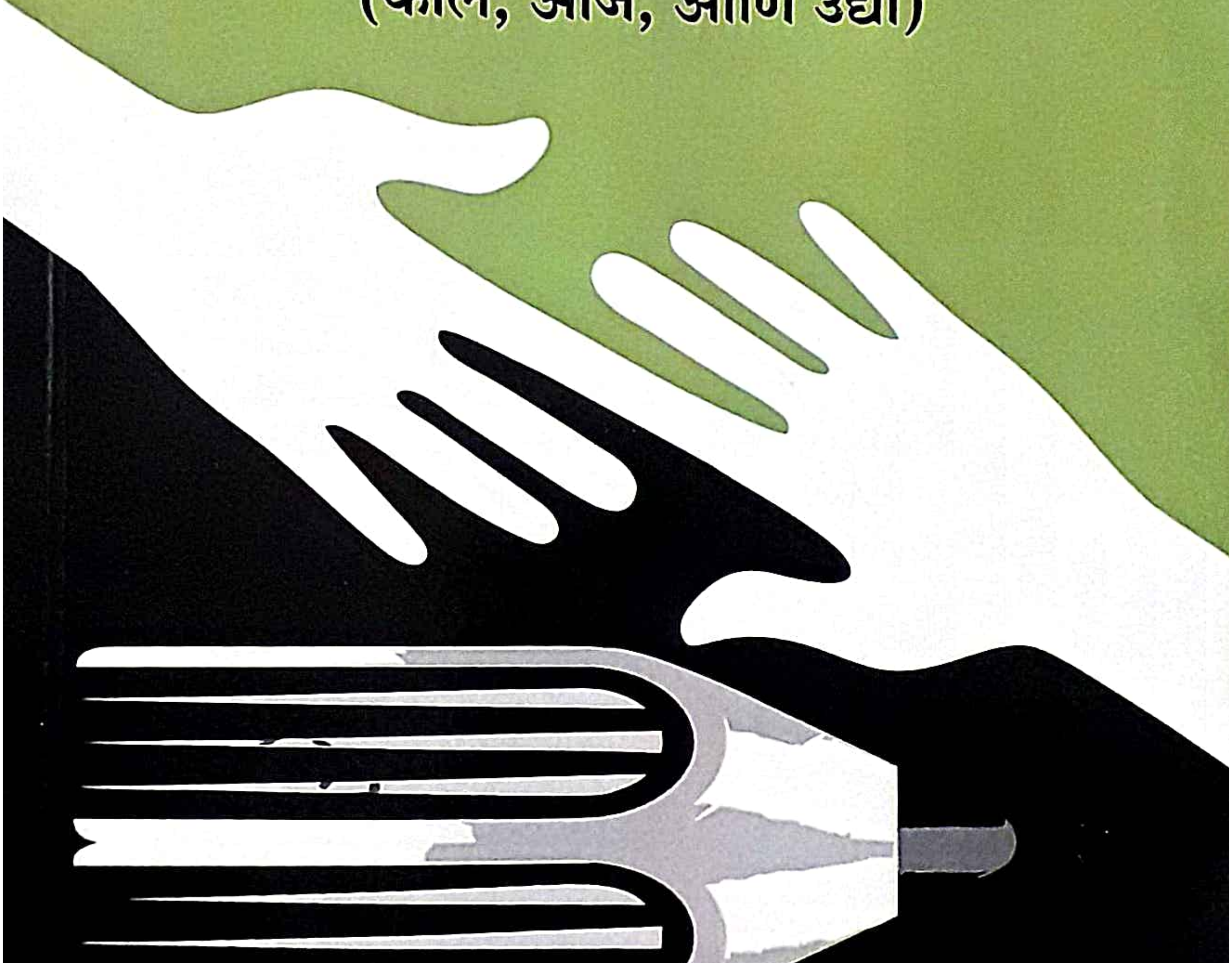

डॉ. संदीप बी. काळे
प्रा. स्फूर्ती एस. समुद्रे

अथर्व पब्लिकेशन्स

शिक्षण आणि मानवी हक्क

(Shikshan Ani Manvi Hakka)

© सर्व हक्क सुरक्षित

ISBN : 978-93-6186-330-1
पुस्तक प्रकाशन क्र. १२८९

प्रकाशक व मुद्रक
युवराज भटू माळी

अथर्व पब्लिकेशन्स
धुळे : १७, देविदास कॉलनी, वरखेडी रोड, धुळे- ४२४ ००१.
संपर्क : ९४०५२०६२३०
जळगाव : शॉप नं. २, नक्षत्र अपार्टमेंट, शाहूनगर हौसिंग सोसायटी,
तेली समाज मंगल कार्यालयासमोर, जळगाव- ४२५ ००१.
संपर्क : ०२५७-२२३९६६६, ९७६४६९४७९७
ई-मेल : atharvapublications@gmail.com
वेबसाइट : www.atharvapublications.com

प्रथमावृत्ती : ५ सप्टेंबर २०२४
अक्षरजुळवणी : अथर्व पब्लिकेशन्स
मूल्य : ३९५/-

E-Book ***available on***
amazon.in ▪ GooglePlayBooks ▪ atharvapublications.com

ऑनलाइन पुस्तक खरेदीसाठी www.atharvapublications.com

या पुस्तकातील कोणत्याही भागाचे पुनर्निर्माण अथवा वापर इलेक्ट्रॉनिक अथवा यांत्रिकी साधनांनी – फोटोकॉपिंग, रेकॉर्डिंग किंवा कोणत्याही प्रकारे माहिती साठवणुकीच्या तंत्रज्ञानातून प्रकाशकाच्या व लेखकाच्या लेखी परवानगीशिवाय करता येणार नाही. सर्व हक्क राखून ठेवले आहेत.

- भारतीय संविधान आणि मानव अधिकार ९२
  प्रा. डॉ. जे. जे. जाधव, उद्धव रामभाऊ वायभासे
- मानवी अधिकार आणि महिला सबलीकरण १००
  श्रीमती वाकचौरे वर्षा रमेश
- मानवी हक्क आणि भारत १०७
  प्रा. डॉ. नागेश गायकवाड
- आभासी शिक्षण आणि मानवी हक्क अधिकार ११३
  प्रा. वैशाली सुधाकरराव येनकर
- मानवाधिकारचे वैश्विक घोषणापत्र ११८
  डॉ. प्रशांत खेडकर
- मानवाधिकार : वास्तविकता, कायदेशीरपणा आणि अन्नसुरक्षा कायदा १२४
  डॉ. अंकुश ना. बारमाटे
- मानवी हक्क व भारतीय संविधान १३१
  प्रा. डॉ. रमेश टिकाराम बागडे
- महिलांचे मानवी हक्क व सद्यस्थिती........................१३६
  प्रा. संतोष विश्वनाथ यादव
- मानवाधिकराचा उदय आणि विकास १४२
  डॉ. विकास चांदजकर
- मानवी हक्क आणि महिला सक्षमीकरण १५१
  सहाय्यक प्राध्यापक पवन महंत
- मानवी हक्क आणि महिला सक्षमीकरण १५८
  डॉ. सय्यद आर. आर.
- भटक्या विमुक्त जाती-जमाती आणि मानवी हक्क १६३
  प्रा. सचिन जयस्वाल
- मानवाधिकार व आपत्ती व्यवस्थापन १६८
  प्रा. स्फुर्ती समुद्रे
- मानवाधिकार एक चिकित्सक अभ्यास १७५
  कु. दीपिका यादव (विद्यार्थिनी)

मानवाधिकाराचा उदय आणि विकास

डॉ. विकास चांदजकर
मातोश्री शांताबाई गोटे महाविद्यालय, वाशिम

प्रस्तावना :

मानवी हक्क हे मानक आहेत. जे सर्व मानवांच्या प्रतिष्ठेला ओळखतात आणि त्यांचे संरक्षण करतात. मानवाधिकार हे वैयक्तिक मानव हा समाजात आणि एकमेकांसोबत कसे राहतात, तसेच त्यांचे राज्याशी असलेले नाते आणि राज्याच्या त्यांच्यावरील कर्तव्ये नियंत्रित करतात. मानवाधिकार हे वंश, लिंग, राष्ट्रीयत्व, वांशिक, भाषा, धर्म किंवा इतर कोणत्याही स्थितीची पर्वा न करता सर्व मानवांसाठी जन्मजात हक्क आहेत. मानवी हक्कांमध्ये जीवन आणि स्वातंत्र्याचा अधिकार, गुलामगिरी आणि छळापासून स्वातंत्र्य, मत आणि अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य, काम आणि शिक्षणाचा अधिकार आणि बरेच काही समाविष्ट आहे. शांतता आणि सुरक्षा प्रस्थापित करण्यासाठी हे योग्य उत्तर आहे. मानवी हक्कांचे मुख्य उद्दिष्ट शांतता आणि सुरक्षा प्रस्थापित करणे हे आहे.

सन्मानपूर्वक जीवनासाठी आवश्यक असलेल्या मूलभूत मानकांची व्याख्या म्हणून मानवी हक्क ओळखले जाऊ शकतात आणि त्यांची सार्वत्रिकता किमान, सर्व मानव समान आहेत. आपण त्यांच्यात भेदभाव करू नये, आणि करू शकत नाही यावर आहे. हक्क हे समाजाद्वारे मान्यताप्राप्त आणि कायद्याने मंजूर केलेला व्यक्तीचा हक्क किंवा अधिकार आहे. लोकांसाठी अधिकारांना खूप महत्त्व आहे. भारतासारख्या लोकशाहीमध्ये, नागरिकांना राजकीय, आर्थिक आणि सामाजिक अधिकार मिळवून देऊन अधिकार त्यांच्या कार्यामध्ये महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात. हक्क हा समाजाद्वारे मान्यताप्राप्त आणि कायद्याने मंजूर केलेला व्यक्तीचा हक्क आहे. लोकांसाठी अधिकारांना खूप महत्त्व आहे. मानवी हक्क दिन (क्ठऊ) जगभरात दरवर्षी १० डिसेंबर रोजी साजरा केला जातो.

मानवाधिकाराचा उदय आणि विकास :

मानवी हक्कांची संकल्पना काही अर्थाने शतकानुशतके अस्तित्त्वात आहे, मध्ययुगीन नैसर्गिक कायद्याच्या परंपरेचा भाग म्हणून प्रकट झालेल्या नैसर्गिक हक्कांची संकल्पना मानवी हक्क प्रवचनाचा खरा अग्रदूत होता. या परंपरेवर सेंट पॉलच्या सुरुवातीच्या ख्रिश्चन विचारवंतांच्या लिखाणाचा जोरदार प्रभाव होता जसे की सेंट हिलरी ऑफ पॉइटियर्स, सेंट म्ब्रोस आणि सेंट ऑगस्टीन यांनी मनुष्याच्या

कायद्यांच्या वैधतेचे परीक्षण करुण विवेकाच्या आधारावर नैसर्गिकरित्या कोणते कायदे आणि अधिकार येतात याची सीमा परिभाषित करण्याचा प्रयत्न केला.

२० व्या शतकाच्या उत्तरार्धात आधुनिक मानवी हक्कांचे युक्तिवाद उदयास आले. मॅग्ना कार्टा ही मूळतः १२१५ मध्ये जारी केलेली इंग्रजी सनद आहे. ज्याने सामान्य कायद्याच्या विकासावर आणि मानवी हक्कांशी संबंधित अनेक घटनात्मक दस्तऐवजांवर प्रभाव टाकला, जसे की १६८९ इंग्लिश बिल ऑफ राइट्स, १७८९ युनायटेड स्टेट्स कॉन्स्टिट्यूशन आणि १७९१ युनायटेड राज्यांचे अधिकार विधेयक इत्यादी.

१७ व्या शतकातील इंग्रजी तत्त्वज्ञ जॉन लॉक यांनी नैसर्गिक अधिकारांवर चर्चा केली, त्यात जीवन, स्वातंत्र्य आणि मालमत्ता यावर युक्तिवाद केला. १६८९ मध्ये ब्रिटनमध्ये, बिल ऑफ राइट्स आणि स्कॉटिश क्लेम ऑफ राईट कायद्याने अनेक जाचक सरकारी कृती बेकायदेशीर ठरवल्या. अठराव्या शतकात युनायटेड स्टेट्स (१७७६) आणि फ्रान्स (१७८९) मध्ये दोन मोठ्या क्रांती घडल्या, ज्यामुळे युनायटेड स्टेट्स डिक्लेरेशन ऑफ इंडिपेंडन्स आणि फ्रेंच डिक्लेरेशन ऑफ द राइट्स ऑफ मॅन आणि सिटिझन, ज्यामध्ये काही मानवी हक्क स्पष्ट केले आहेत. याव्यतिरिक्त, १७७६ च्या व्हर्जिनिया हक्कांच्या घोषणापत्राने अनेक मूलभूत नागरी हक्क आणि नागरी स्वातंत्र्य कायद्यात एकत्रित केले.

१८०० ते पहिले महायुद्ध :

थॉमस पेन, जॉन स्टुअर्ट मिल आणि हेगेल यांसारख्या तत्त्वज्ञांनी १८व्या आणि १९व्या शतकात सार्वत्रिकतेच्या थीमवर विस्तार केला. १८३१ मध्ये, विल्यम लॉयड गॅरिसनने द लिबरेटर नावाच्या वृत्तपत्रात लिहिले की ते आपल्या वाचकांना मानवी हक्कांचे महान कारण मध्ये सामील करण्याचा प्रयत्न करीत आहेत, त्यामुळे मानवी हक्क हा शब्द कदाचित पेनच्या ' द राइट्स ऑफ मॅन' दरम्यान कधीतरी वापरला गेला आणि गॅरिसनचे प्रकाशन १८४९ मध्ये, हेन्री डेव्हिड थोरो या समकालीन व्यक्तीने त्याच्या 'ऑन द ड्युटी ऑफ सिव्हिल डिसॉबिडिअन्स' या ग्रंथात मानवी हक्कांबद्दल लिहिले जे नंतर मानवी हक्क आणि नागरी हक्क विचारवंतांवर प्रभावशाली ठरले. युनायटेड स्टेट्स सर्वोच्च न्यायालयाचे न्यायमूर्ती डेव्हिड डेव्हिस यांनी एक्स पार्टे मिलिगनसाठी १८६७ च्या त्यांच्या मतात लिहिले, कायद्याच्या संरक्षणाद्वारे, मानवी हक्क सुरक्षित आहेत; आणि ते संरक्षण काढून घ्या आणि ते दुष्ट राज्यकर्त्यांच्या दयेवर आहेत किंवा उत्तेजित लोकांच्या आवाजावर आहेत.

२० व्या शतकात मानवी हक्कांच्या नावाखाली अनेक गट आणि चळवळींनी सखोल सामाजिक बदल घडवून आणले आहेत. पश्चिम युरोप आणि उत्तर अमेरिकेत, कामगार संघटनांनी कामगारांना संप करण्याचा अधिकार देणारे,

किमान कामाच्या परिस्थिती स्थापना करणारे आणि बालमजुरीला मनाई किंवा नियमन करणारे कायदे आणले. महिला हक्क चळवळ अनेक महिलांना मतदानाचा अधिकार मिळवून देण्यात यशस्वी ठरली. अनेक देशांतील राष्ट्रीय मुक्ती चळवळी वसाहतवादी शक्तींना हुसकावून लावण्यात यशस्वी झाल्या.

भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यातील महात्मा गांधींचे नेतृत्व हे सर्वात प्रभावशाली होते. युनायटेड स्टेट्समधील स्त्रिया आणि अल्पसंख्याकांच्या वतीने दीर्घकाळापासून अत्याचार करणाऱ्या वांशिक आणि धार्मिक अल्पसंख्याकांच्या चळवळी जगाच्या अनेक भागांमध्ये यशस्वी झाल्या, त्यापैकी नागरी हक्क चळवळ आणि अलीकडील वैविध्यपूर्ण ओळख राजकारण चळवळी इंटरनॅशनल कमिटी ऑफ रेड क्रॉस , १८६४ लिबर कोड आणि १८६४ मधील पहिल्या जिनिव्हा कन्व्हेन्शन्सची पायाभरणी करून आंतरराष्ट्रीय मानवतावादी कायद्याचा पाया घातला गेला , जो दोन महायुद्धांनंतर विकसित केला गेला.

मानवाधिकाराचे वैश्विक घोषणापत्र :

मानवाधिकाराचे वैश्विक घोषणापत्र हे संयुक्त राष्ट्रांच्या आमसभेने १० डिसेंबर १९४८ रोजी पॅरिस येथे स्वीकारलेले घोषणापत्र आहे. गिनेस बुक ऑफ वर्ल्ड रेकॉर्ड अनुसार हा जगातील सर्वाधिक भाषांतरित दस्तऐवज आहे. हे घोषणापत्र दुसऱ्या महायुद्धात जगाने अनुभवलेल्या नृशंस अत्याचारांचा परिणाम म्हणून अस्तित्वात आले. सर्व मानवांच्या जन्मसिद्ध मानवाधिकारांची पहिली जागतिक अभिव्यक्ती म्हणून या घोषणापत्राकडे पाहण्यात येते. यात एकूण ३० कलमे असून त्यांचा सविस्तर अर्थ नंतर झालेल्या अनेक जागतिक करारांमधून, राष्ट्रीय घटना व कायदे यातून आणि स्थानिक मानवाधिकार संघटनांकडून लावण्यात आला आहे. घोषणापत्रावर आधारित मानवी हक्कांचे आंतरराष्ट्रीय विधेयक १९६६ मध्ये संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या आमसभेत मांडण्यात आले. १९७६ मध्ये पुरेशा सदस्य राष्ट्रांच्या पाठिंब्यानंतर त्यास आंतरराष्ट्रीय कायद्याचे स्वरूप प्राप्त झाले.

मसुदानिर्मिती :

जॉन पीटर्स हंफ्रे हा कॅनडा देशाचा नागरिक मानवाधिकाराच्या वैश्विक षणापत्राचा प्रमुख मसुदाकार होता. संयुक्त राष्ट्रातर्फे मानवी हक्क आयोगाची स्थापना करण्यात आली होती. जगभरातील प्रमुख देशांची या आयोगावर उपस्थिती होती. हंफ्रेने सादर केलेल्या कच्चा मसुदा या आयोगातर्फे वापरण्यात आला होता.

स्वीकृती :

१० डिसेंबर १९४८ रोजी वैश्विक घोषणापत्रास ४८ अनुकूल, विरोधी 0 आणि ८ अलिप्त मतांनी स्वीकृती दिली गेली.

आराखडा :

जॉन पीटर्स हंफ्रे यांनी घोषणापत्राचा पहिला मसुदा बनवल्यानंतर, रेने कसिन

यांनी बनविलेल्या दुसऱ्या मसुद्यात घोषणापत्राचा आजचा आराखडा दिसतो. आराखड्यावर नेपोलियन संहितेचा प्रभाव आहे. समग्र घोषणापत्रास एकत्र गुंफणाऱ्या शेवटच्या ३ कलमांचे जनकही रेने कसिन हेच आहेत.

घोषणापत्रातील मानवाधिकार :

- **कलम १–** सर्व मानवी व्यक्ती जन्मतः स्वतंत्र आहेत व त्यांना समान प्रतिष्ठा व समान आधिकार आहेत. त्यांना विचारशक्ती व सदसद्विवेकबुद्धी लाभलेली आहे व त्यांनी एकमेकांशी बंधुत्वाच्या भावनेने आचरण करावे.
- **कलम २–** या जाहीरनाम्यात नमूद केलेले सर्व अधिकार व सर्व प्रकारचे स्वातंत्र्य प्रत्येकास आहे व त्या बाबतीत वंश, वर्ण, स्त्री-पुरुषभेद, भाषा, धर्म, राजकीय किंवा इतर मतप्रणाली, राष्ट्रीय किंवा सामाजिक मूलस्थान, संपत्ती, जन्म किंवा इतर दर्जा यासारखा कोणताही भेदभाव केला जाता कामा नये. आणखी असे की, एखादी व्यक्ती ज्या देशांची किंवा प्रदेशाची रहिवासी असेल त्या देशाच्या किंवा प्रदेशाच्या, मग तो देश किंवा प्रदेश स्वतंत्र असो, स्वायत्त शासन नसलेला असो किंवा कोणत्याही प्रकारच्या सार्वभौमत्वाखाली असो, राजकीय, क्षेत्राधिकारात्मक किंवा आंतरराष्ट्रीय दर्जाच्या कारणास्तव कोणताही भेदभाव करता कामा नये.
- **कलम ३–** प्रत्येकास जगण्याचा, स्वातंत्र्य उपभोगण्याचा, सुरक्षित असण्याचा अधिकार आहे.
- **कलम ४–** कोणालाही गुलामगिरीत किंवा दास्यात ठेवता कामा नये; सर्व प्रकारच्या गुलामगिरीस व गुलामांच्या व्यापारास मनाई करण्यात आली पाहिजे.
- **कलम ५–** कोणाचाही छळ करता कामा नये. किंवा त्यास क्रूर, अमानुष किंवा कमीपणा आणणारी वागणूक देता कामा नये.
- **कलम ६–** प्रत्येकाला सर्वत्र कायद्याच्या दृष्टीने माणूस म्हणून मान्यता मिळण्याचा अधिकार आहे.
- **कलम ७–** सर्व लोक कायद्याच्या दृष्टीने समान आहेत व कोणताही भेदभाव न करता कायद्याचे समान संरक्षण मिळण्याचा त्यांना हक्क आहे. या जाहीरनाम्याचे उल्लंघन करून कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव झाल्याच्या बाबतीत व असा भेदभाव करण्यास चिथावणी देण्यात आल्याच्या बाबतीत सर्वांना समान संरक्षण मिळण्याचा हक्क आहे.
- **कलम ८–** राज्यघटनेने किंवा कायद्याने दिलेल्या मूलभूत हक्कांचा भंग करणाऱ्या कृत्यांच्या बाबतीत सक्षम राष्ट्रीय अधिकरणामार्फत

उपाययोजना करण्याचा प्रत्येकास अधिकार आहे.

- **कलम ९–** कोणालाही स्वच्छंदतः अटक, स्थानबद्ध किंवा हद्दपार करता कामा नये.
- **कलम १०–** प्रत्येकाला समान भूमिकेवरून त्याचे अधिकार व जबाबदाऱ्या निश्चित करण्याच्या संबंधात किंवा त्याच्यावरील कोणत्याही दंडनीय आरोपाचा न्यायनिर्णय करण्याच्या संबंधात स्वतंत्र व निःपक्षपाती अधिकरणामार्फत न्याय्य व जाहीर सुनावणी केली जाण्याचा हक्क आहे.
- **कलम ११–** दंडनीय अपराधाचा आरोप ज्यावर ठेवण्यात आला आहे अशा प्रत्येक इसमास जाहीर न्याय चौकशीत तो दोषी असल्याचे सिद्ध होईपर्यंत, तो निरपराध आहे असे गृहीत धरले जाण्याचा अधिकार आहे. अशा न्याय चौकशीत त्याच्या बचावासाठी आवश्यक असलेली सर्व प्रकारची हमी त्यास देण्यात आलेली असली पाहिजे.
- **कलम १२–** कोणाचेही खाजगी जीवन, त्याचे कुटुंब, घर अथवा त्याचा पत्रव्यवहार यांच्या संबंधात स्वच्छंद ढवळाढवळ होता कामा नये; त्याचप्रमाणे त्याची प्रतिष्ठा किंवा नावलौकिक यावर हल्ला होता कामा नये. अशी ढवळाढवळ किंवा हल्ला झाल्यास त्याविरुद्ध प्रत्येकास कायद्याने संरक्षण मिळण्याचा अधिकार आहे.
- **कलम १३–** (१) प्रत्येकास प्रत्येक राष्ट्राच्या हद्दीत संचार व वास्तव्य करण्याचे स्वातंत्र्य असण्याचा अधिकार आहे. (२) प्रत्येकास स्वतःचा देश धरून कोणताही देश सोडून जाण्याचा अथवा स्वतःच्या देशात परत येण्याचा अधिकार आहे.
- **कलम १४–** प्रत्येकास छळापासून मुक्तता करून घेण्यासाठी इतर देशात आश्रय मिळवण्याचा व तो उपभोगण्याचा अधिकार आहे.
- **कलम १५–** (१) प्रत्येकांस राष्ट्रीयत्व मिळण्याचा अधिकार आहे. (२) कोणाचेही राष्ट्रीयत्व स्वच्छंदतः हिरावून घेतले जाता कामा नये, तसेच कोणासही आपले राष्ट्रीयत्व बदलण्याचा अधिकार नाकारता कामा नये.
- **कलम १६–** (१) वयात आलेल्या पुरुषांना व स्त्रियांना वंश, राष्ट्रीयत्व, अथवा धर्म यांचे कोणतेही बंधन न ठेवता विवाह करण्याचा व कौटुंबिक जीवन जगण्याचा अधिकार आहे. विवाहाच्या संबंधात वैवाहिक जीवन चालू असताना आणि विवाह-विच्छेदनाच्या वेळी त्यांना समान अधिकार मिळण्याचा हक्क आहे. (२) नियोजित जोडीदारांनी स्वेच्छेने व पूर्ण संमती दिली असेल तरच विवाह करावा.

(३) कुटुंब हे समाजाचा एक स्वाभाविक व मूलभूत घटक आहे व त्यास समाजाकडून आणि शासनाकडून संरक्षण मिळण्याचा हक्क आहे.

- **कलम १७–** (१) प्रत्येकास एकट्याच्या नावावर तसेच इतरांबरोबर मालमत्ता धारण करण्याचा अधिकार आहे. (२) कोणाचीही मालमत्ता स्वच्छंदतः हिरावून घेतली जाता कामा नये.
- **कलम १८–** प्रत्येकास विचारस्वातंत्र्य, आपल्या सदसद्विवेकबुद्धीनुसार वागण्याचे स्वातंत्र्य, धर्म निवडण्याचे स्वातंत्र्य असण्याचा अधिकार आहे. या अधिकारांत स्वतःचा धर्म अथवा श्रद्धा बदलण्याच्या स्वातंत्र्याचा आणि एकट्याने वा इतरांसह सामुदायिकरीत्या आपला धर्म अथवा श्रद्धा, शिकवणुकीत, व्यवहारात, उपासनेत व आचरणात जाहीर रितीने अथवा खाजगी रितीने व्यक्त करण्याच्या स्वातंत्र्याचा समावेश होतो.
- **कलम १९–** प्रत्येकास मतस्वातंत्र्य व भाषणस्वातंत्र्य असण्याचा अधिकार आहे. या अधिकारात कोणतीही ढवळाढवळ न होता मत बाळगण्याच्या स्वातंत्र्याचा , तसेच कोणत्याही माध्यमातून व सीमांचा विचार न करता माहिती व विचार ग्रहण करण्याचा प्रयत्न करणे, ती मिळवणे व इतरांना ती देणे यासंबधीच्या स्वातंत्र्याचा समावेश होतो.
- **कलम २०–** (१) प्रत्येकास शांततापूर्ण सभास्वातंत्र्य व संघटना असण्याचा अधिकार आहे. (२) कोणावरही कोणत्याही संघटनेचा सभासद होण्याची सक्ती असता कामा नये.
- **कलम २१–** (१) प्रत्येकास आपण स्वतः अथवा आपल्या इच्छेनुरूप निवडलेल्या आपल्या प्रतिनिधीमार्फत आपल्या देशाच्या शासनात भाग घेण्याचा अधिकार आहे. (२) प्रत्येकास आपल्या देशाच्या शासकीय सेवेत प्रवेश मिळण्याचा समान अधिकार आहे.
- **कलम २२–** प्रत्येकास समाजाचा एक घटक या नात्याने सामाजिक सुरक्षितता प्राप्त करून घेण्याचा अधिकार आहे आणि राष्ट्रीय प्रयत्न व आंतरराष्ट्रीय सहकार्य यांच्या द्वारे व प्रत्येक राष्ट्राच्या व्यवस्थेनुसार व साधनसंपत्तीनुसार आपल्या प्रतिष्ठेस व आपल्या व्यक्तीमत्वाच्या मुक्त विकासासाठी अनिवार्य असलेले आर्थिक, सामाजिक व सांस्कृतिक अधिकार संपादन करण्याचा हक्क आहे.
- **कलम २३–** (१). प्रत्येकास काम मिळण्याचा, आपल्या इच्छेनुरूप काम निवडण्याचा, कामाच्या न्याय्य व अनुकूल शर्तींचा फायदा ... संरक्षण मिळण्याचा अधिकार आहे.

(२) कोणत्याही प्रकारे भेदभाव न करता प्रत्येकास समान कामाबद्दल समान वेतन मिळण्याचा अधिकार आहे. (३) काम करणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीस स्वतःला व आपल्या कुटुंबाला मानवी प्रतिष्ठेस साजेसे जीवन जगता येईल असे न्याय्य व योग्य पारिश्रमिक व जरूर लागल्यास त्याशिवाय सामाजिक संरक्षणाची इतर साधने मिळण्याचा अधिकार आहे.

- **कलम २४–** वाजवी मर्यादा असलेले कामाचे तास व ठरावीक मुदतीने पगारी सुट्ट्या धरून प्रत्येकास विश्रांती व आराम मिळण्याचा अधिकार आहे.
- **कलम २५–** (१) प्रत्येकास स्वतःचे व आपल्या कुटुंबीयांचे आरोग्य व स्वास्थ्य यांच्या दृष्टीने समुचित राहणीमान राखण्याचा अधिकार आहे.यामध्ये अन्न, वस्त्र, निवारा, वैद्यकीय मदत व आवश्यक सामाजिक सोई या गोष्टींचा अंतर्भाव होतो. त्याचप्रमाणे बेकारी, आजारपण, अपंगता, वैधव्य किंवा वार्धक्य यामुळे किंवा त्याच्या आवाक्याबाहेरील परिस्थितीमुळे उदरनिर्वाहाचे दुसरे साधन उपलब्ध नसल्यास सुरक्षितता मिळण्याचा अधिकार आहे. (२) माता व मुले यांना विशेष देखरेख व मदत मिळण्याचा हक्क आहे; सर्व मुलांना, मग ती औरस असोत किंवा अनौरस, सारखेच सामाजिक संरक्षण मिळाले पाहिजे.
- **कलम २६–** (१) प्रत्येकास शिक्षण मिळण्याचा अधिकार आहे. निदान प्राथमिक व मूलावस्थेतील शिक्षण मोफत असले पाहिजे, माध्यमिक शिक्षण सक्तीचे असले पाहिजे. तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षण सर्वसाधारणपणे उपलब्ध करून देण्यात आले पाहिजे आणि गुणवत्तेप्रमाणे, उच्चशिक्षण सर्वांना सारखेच उपलब्ध असले पाहिजे. (२) ज्यायोगे मानवी व्यक्तिमत्त्वाचा संपूर्ण विकास साधेल व मानवी अधिकार आणि मूलभूत स्वातंत्र्य याविषयीची आदरभावना दृढ होईल अशी शिक्षणाची दिशा असली पाहिजे. तसेच शिक्षणाने सर्व राष्ट्रांमध्ये आणि वांशिक किंवा धार्मिक गटांमध्ये सलोखा, सहिष्णुता व मैत्री वृद्धिंगत झाली पाहिजे. शिवाय त्यायोगे शांतता राखण्यासंबंधीच्या संयुक्त राष्ट्रांच्या कार्यास चालना मिळाली पाहिजे. (३) आपल्या पाल्यांना कोणत्या प्रकारचे शिक्षण देण्यात यावे हे ठरविण्याचा अधिकार पालकांना आहे.
- **कलम २७–** (१) प्रत्येकास समाजातील सांस्कृतिक जीवनात मोकळेपणाने भाग घेण्याचा, कलांचा आनंद उपभोगण्याचा आणि

वैज्ञानिक प्रगती व तिच्यापासून मिळणारे फायदे यांत सहभागी होण्याचा अधिकार आहे. (२) आपण निर्माण केलेल्या कोणत्याही वैज्ञानिक, साहित्यिक किंवा कलात्मक कृतीपासून निष्पन्न होणाऱ्या नैतिक व भौतिक हितसंबंधांना संरक्षण मिळण्याचा प्रत्येकास अधिकार आहे.

- **कलम २८–** ह्या जाहीरनाम्यात ग्रथित केलेले अधिकार व स्वातंत्र्य पूर्णपणे साध्य करता येतील अशा सामाजिक व आंतरराष्ट्रीय व्यवस्थेचा प्रत्येकास हक्क आहे.
- **कलम २९–** समाजामध्येच आपल्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास पूर्णपणे व निर्वेधपणे करता येत असल्यामुळे प्रत्येक व्यक्तीची समाजाप्रत काही कर्तव्ये असतात.आपले अधिकार व स्वातंत्र्य यांचा उपभोग घेताना इतरांचे अधिकार व स्वातंत्र्य यास योग्य मान्यता मिळावी व त्याचा योग्य तो आदर राखला जावा आणि लोकशाही समाज-व्यवस्थेत नीतिमत्ता, सार्वजनिक सुव्यवस्था व सर्वसाधारण लोकांचे कल्याण यासंबंधातील न्याय्य.
- **कलम ३०–** ह्या जाहीरनाम्यात ग्रथित केलेल्या अधिकारांपकी कोणतेही अधिकार व स्वातंत्र्ये नष्ट करण्याच्या उद्देशाने कोणतीही हालचाल किंवा कोणतेही कृत्य करण्याचा अधिकार कोणत्याही राष्ट्रास, गटास किंवा व्यक्तीस आहे असे ध्वनित होईल अशा रितीने ह्या जाहीरनाम्यातील कोणत्याही मजकुराचा अर्थ लावता कामा नये.

आक्षेप :

मानवाधिकाराच्या वैश्र्विक घोषणापत्रात इस्लामी देशातील धार्मिक व सांस्कृतिक पार्श्र्वभूमी लक्षात न घेतली गेल्याचा ठपका सुदान, पाकिस्तान, सौदी अरेबिया आदी इस्लामी देशांमधून ठेवण्यात येतो. वैश्विक घोषणापत्र हे प्रामुख्याने ज्यू-ख्रिश्चन परंपरा दर्शिवितात व शरिया ह्या इस्लामिक कायद्याच्या चौकटीत ह्या घोषणापत्रातील कलमे बसवणे अवघड आहे. हा इराणचा आक्षेप आहे. घोषणापत्रातील (तथाकथित) आर्थिक अधिकार बळजबरीच्या आर्थिक वसुलीतूनच (उदा. करव्यवस्था) शक्य असल्याने; एकास आर्थिक अधिकार देताना दुसऱ्याच्या अधिकाराची पायमल्ली होण्याचा संभव आहे. कलम २५ मधील आरोग्याचा वा स्वास्थ्याचा अधिकार काहींना देताना तो दुसऱ्यांकडून हिरावून घ्यावा लागेल असे ऍन्ड्रयू बिसेल ह्या उदारमतवाद्याचे मत आहे.

संदर्भग्रंथ सूची :

१. महाराष्ट्र टाइम्स, Date- 18 Sept.2018
२. तरुण भारत, Date- 25Nov.2022
३. तरुण भारत, Date- 13 Aug.2022
४. समाज आणि मानवी हक्क, शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापुर, २०१५.
५. मानवाधिकार संरक्षण अधिनियम -१९९३,राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग, २७ जुलै २०१९.